

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG, TURIZMUSDISKURZUSOK ÉS A RURALITÁS ÚJRA- TERMELŐDÉSE A KIS- KÜKÜLLŐ MENTÉN*

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a Kis-Küküllő középső folyása mentén található néhány vegyes etnikumú falu (Bonyha és környéke) vizsgálatából kiindulva mutatom be azt, hogy az átalakuló vidékiségfogalmak kontextusában a kulturális örökséget és az örökségesítés folyamatát miként képzelik el a helyi elíttek, és ezt miként emelik / nem emelik be a turizmusba vagy az arról alkotott elképzelésekbe. A kutatás egyik apropóját az adta, hogy a vidékiség fogalma és tartalma egyre inkább átalakulóban van (vö. Boscoboinik–Horáková 2012, a kutatott térség vonatkozásában: Szabó 2013a: 158–167, Szabó 2013b), ennek hatásai alól pedig az erdélyi falvak sem vonhatják ki magukat, így itt is szembe kell nézniük az embereknek azzal, hogy a kulturális örökségesítés

* A kutatást és a tanulmány megírását az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az MTA Domus Hungarica szülőföldi ösztöndíjprogramja támogatta. A támogatást ezúton is köszönöm!

és a turisztikai szolgáltatások kitalálása és gyakorlatba ültetése a vidékiség alakításának fontos tényezőivé váltak.

A kutatás másik apropóját éppen ez adta: az örökség fogalma a néprajzban és a társadalomtudományokban általában egyre inkább bevetté válik (Fejős 2003; Erdősi 2009; Erdősi–Sonkoly 2004; Sonkoly 2000, 2009), az egyes kulturális jelenségekre a néprajz is hajlamos egyre inkább kulturális örökségként tekinteni,¹ és ebben a folyamatban a néprajztudomány és a turizmus újfent összefonódik. Az összefonódást pedig az is erősíti, hogy a turizmus a kultúra termelésének és fogyasztásának az egyik legfontosabb keretévé válik, a saját és az idegen kultúrákról létrehozott amatőr vagy professzionális reprezentációk szintjén pedig a talán a legfontosabbá.

Ennek fényében Bonyha és környéke kapcsán azt vizsgáltam, hogy milyen turizmusképzetek alakultak ki, ezek mihez kapcsolódnak, illetve, hogy melyek azok az elemek, amelyek körül a helyi magyar és román elit elképzeli a turizmust, hogyan építik fel ezt mint hagyományt és kulturális örökséget. A vizsgált térségben a turizmus és az örökségesítés nem választhatóak el egymástól: a helyi, véleményformáló elitek a kettőt gyakorlatilag egyenértékűnek tekintik, ráadásul a kulturális örökség elemeinek a kiemelésében számukra – úgy tűnik – az egyetlen mérvadó szempont, hogy a turizmus keretében eladható-e az adott kulturális termék vagy sem.

A vizsgálat további indokát képezte az, hogy a kultúra átalakulásának a folyamata a turizmus hatására egyre inkább előtérbe került az európai etnológiában és a magyar néprajzi-antropológiai szakirodalomban is. E témában kitűnő tanulmányok jelentek meg (Fejős 1998, Fejős–Szijártó 2000, Cseri–Fejős–Szarvas 2004), de Erdélyből jobbra csak a székelyföldi turizmusról tudunk valamit (Bakó 1998, Benedek 1998, Borbély 2000, Pozsony 1998), holott a vidékiség átalakulásában egyre inkább dominánssá váló, és az állam által is fenntartott turizmusdiskurzus máshol is éreztette hatását.

A Bonyha környéki elemek alapvetően másak, mint a székelyföldi turizmus elemei. Székelyföldön az egyes táji elemeket, a székely identitás különböző reprezentatív elemeit, a csíksomlyói búcsút és híres székely emberek kultuszát emelik be a turizmusdiskurzusokba (Daniel 2009) úgy, hogy ennek mindeközben erős etnikai és politikai töltetet is adnak, amely a székelyföldi területi szerveződés több szintjét is áthatja (Szabó 2015a). Bonyha környékén az egyik fontos elem a valamikori magyar arisztokrácia kastélyai és kultúrája (de valójában inkább csak a kastélyok), a másik fontos elem a szász lakosság

1 Tágabb tematikai és földrajzi kontextusban lásd Keszeg 2014, illetve Kovač–Milenko-
vić 2014.

valamikori jelenléte és végül a harmadik a borkultúra és borturizmus. Ezeknek az elemeknek különféle kapcsolódási és vonzási pontjaik vannak, így a tanulmányban ezeket a kapcsolódási pontokat szeretném felderíteni. A feltételezésem az, hogy a különböző elemeket különböző csoportok különböző érdekekből tartják fenn, amelyek néha találkoznak, néha viszont eltérő irányokba mutatnak. Kérdésem, kik termelik és tartják fenn ezeket a diskurzusokat, milyen forrásokból táplálkoznak az elképzeléseik, és mennyiben találkoznak a más csoportok (magyar/román, helyi/idegen, agrár- / értelmiségi / gazdasági elit) elképzeléseivel.

AZ ÖRÖKSÉGESÍTÉS HÁROM FŐ ELEME A KIS-KÜKÜLLŐ MENTÉN

Mint korábban említettem, ez a három elem az arisztokrácia történeti kultúrája, a századok valamikori jelenléte és a helyi termelési hagyományok újrafogalmazására tett kísérletek a szőlőtermesztés és a bornyerés terén. Ebből a felsorolásból is kiderül, hogy a helyi kultúra kulturális örökségként való megkonstruálásában és az ezzel azonosnak látott turisztikai törekvésekben egyrészt erőteljesen működik egy történeti szemlélet, másrészt, hogy az új vidékiség ilyen kitalálásában a nagyobb hangsúlyt a látható / látványos, de mindenképpen materiális oldalra fektetik. Ez egybecseng azzal, hogy a kulturális örökség alapértelmezései mindenképp az emlékezethez és/vagy a tárgyi kultúrához kapcsolódnak (vö. Sonkoly 2000: 47).

AZ ARISZTOKRÁCIA ÉS A BONYHAI BETHLEN-KASTÉLY²

Bonyha a Kis-Küküllő vidékének központi és jellegzetes települése: ezen a várostalan területen Bonyha már a 15. század elején *oppidum* rangot viselt (Bicsok–Orbán 2011: 158, Kiss 2011: 40, Péterfy 2000: 8, Szabó M. 2003: 73).

2 A bonyhai Bethlen családról és gazdálkodásukról, a faluban játszott kulturális, társadalmi és gazdasági szerepükről lásd még bővebben Szabó 2013a.

Nevét a magyar történetírás Gyula fiától (Bucna, Bocna, Bonyha változatokban fordul elő) eredezteti, a román történetírás német, illetve szláv eredetet tart valószínűnek (Pană–Popa 1996: 20). A bonyhai birtok először a 16. század elején bukkan fel a Bethlen család tulajdonában, majd több más környékbeli faluval a család birtokában is maradt egészen az 1945-öt követő államosításig. A Bethlen családnak a faluban a két világháború közötti időszakig két kastélya is volt, a régebbi, ma is álló valamikor a 15. században épülhetett (Bicsok–Orbán 2011: 159), 1545-ben nagyobb átalakításokat végeztek rajta (Péterfy 2000: 9). Ezt a kastélyt már Kővári László is említi (1866: 235). A kastélyt a későbbiekben meg is erősítették, a kuruc korban készült inventárium szerint erősség jellege volt (Lukinich 1927: 552). A vizesárokra, a falakra a falusiak még emlékeznek, a falakat az államosítást követően bontották el és hordták szét. A családnak a faluban volt még egy 1675-ben épített kastélya is, amelyet aztán az 1930-as években lebontottak (Bicsok–Orbán 2011: 162), az idősebb falusiak erre az újabb kastélyra és annak bontására is emlékeznek.

A Bethlen családnak Bonyhán jelentős gazdasága volt, ennek kialakítása Bethlen Farkas (1813–1970), Erdély egyik legjelentősebb pomológusa a maga korában, Bethlen Árpád (1850–1912, Bonyhán temették el a falu fölött) és fia, Bethlen Ádám (1881–1958, sírja az óraljaboldogfalvi temetőben) nevéhez fűződik. A család bonyhai jelenlétének és gazdálkodásuknak a II. világháborút követő időszak és az államosítás vetett véget: a családot már 1946-ban kilakoltatták, majd 1949-ben kényszerlakhelyet jelöltek ki számukra Hátszezen (Bicsok–Orbán 2011: 160). A kastélyban ezt követően több intézmény is működött, a parkja tönkrement, eltűnt, a gazdaság egy részét a téesz vette át. Az akkor még jó állapotú lóistállót – a Bethlenek gazdálkodásának és messze földön híres lótartásának utolsó emlékét – 1986-ban bontották el (Bicsok–Orbán 2011: 162). A visszaszolgáltatás idején a család a kastélyt a valamikori területe töredékével kapta vissza, és átadta a református egyháznak. A leromlott állapotú épületet az egyház befedte, de a további munkálatokhoz hiányoznak az erőforrások. Ez a kastély képezi mind a helyi magyar, mind a román elit számára a helyi falusi turizmus felfuttatásának középpontját: értelmezésükben a kastély olyan erőforrás, amely a faluturizmusban vitathatatlan előnyök biztosítana a falunak a környékbeli településekkel szemben.

A SZÁSZOK BONYHA KÖRNYÉKÉN³

A bonyha községhez tartozó falvak közül Jövedicsen és Kundon, a környékbeli falvak közül pedig Kisszentlászlón, Szászörményesen, Szászszentivánon, Szászszőlősön és Zágorban laktak – és némelyikben laknak a mai napig – szászok. Ezek a falvak sajátos módon kivétel nélkül jobbágyfalvak voltak.⁴ A terület közigazgatásilag nem tartozott a valamikori szász székekhez, és a köztudat sem tartja számon szász területként: a történeti Kis-Küküllő vármegyében a szász lakosság aránya 18 százalék volt, míg a szomszédos Nagy-Küküllő vármegyében a 42 százalékot tett ki a szász népesség, és ezzel ott a relatív többséget is ők alkották. A Bonyha községhez tartozó Jövedicsen például a 19. század végén az 591 lakosnak több mint fele, 359 volt szász, a szintén a községhez tartozó Kundon a 495 lakosból 405 vallotta magát szásznak (lásd Szabó 2013a: 259 és 260, 1890-es adatok Varga E. Árpád alapján). A falvak jobbára szét-szórta helyezkednek el a két Küküllőt összekötő völgyek vagy mellékvölgyek valamelyikében, ahol manapság ezekben jobbára román vagy roma többséget találunk, a szászok szinte teljesen eltűntek. Ez egybecseng az országos viszonyokkal: az erdélyi szászok (és a romániai németek általában) a 20. század második felében, végén jobbára eltűntek. Nagyobb részük a II. világháború végétől kezdve és a kilencvenes évek elejével bezárólag visszatelepedett Németországba (vagy ahogy még néha szokták emlegetni: az Óhazába), és csak egy kis töredék maradt Erdélyben vagy költözött ide vissza (Hajdú 1994).

Jövedicsen ma már egyetlen szász sem él, a többi faluban elvétbe lehet még itt maradt vagy visszaköltözött, általában nagyon idős szászokkal találkozni. Így például Kisszentlászlón, Szászszőlősön, Zágorban még él néhány család, rendszerint öreg házaspárok vagy özvegyek, akik a falvak lakosságának egy-két százalékát teszik ki. Mindezzel együtt a történeti, múltbeli jelenlétük a falvakban igencsak feltűnő: a falvak általános képe, a templomok és a más közösségi épületek, a családi házak, és némely esetben még a termelési tájban fellelhető nyomok is árulkodnak arról, hogy valamikor szászok is éltek,

3 A szászokról lásd még Szabó 2013a: 188–202, illetve az örökségesítés vonatkozásában is Szabó 2015b.

4 A 13 szász Küküllő vármegyei jobbágyfalu (német, magyar és román név): Belleschdorf/Jövedics/Idiciu, Reussdorf/Kund/Cund, Johannisdorf/Szászszentiván/Sântioana, Irmesch/Szászörményes/Ormeniș, Sächsich-Lasseln/Kisszentlászló/Laslău Mic, Klein-Alisch/Szászszőlős/Seleuș, Roden/Zágor/Zagăr, Zendrisch/Szénaverős/Senereuș, Felldorf/Fületelke/Filitelnic, Zikmanter/Cikmántor/Țigmandru, Maniersch/Küküllőmagyaros/Magheruș, Nadesch/Szásznádas/Nadeș, Marienburg/Hétúr/Hetiur. A szász jobbágyfalvakhoz lásd Egyed 1994: 5.

vagy többségében szászok éltek és dolgoztak az adott falvakban. Ráadásul a szászok jelenléte nem csak ezekben a materiális nyomokban érhető tetten: sokszor a helyiek is gyakran utalnak rájuk, de különösen a helyi vezetés diszkurzusában visszatérő elem a szászok valamikori jelenléte. Országos felmérések azt mutatják, hogy a szászokra megbecsüléssel tekintenek a románok és a magyarok is (miközben ugyanezt nem lehet elmondani a román–magyar heteroreprezentációkról).⁵

SZŐLŐTERMESZTÉS ÉS BORKULTÚRA

A Kis-Küküllő mentének a borászatáról megjelent szakirodalom hangsúlyozza, hogy a vidéknek egészen a 16-17. századig, de feltehetően még ennél korábbi időszakig is visszamenő borászati hagyományai vannak (Csávossy 2008). Az önállóvá vált Erdélyben, a török hódoltság kezdete után ebben az időszakban a fejedelmi udvart, de még az egyházi központokat is belső termelésű borokkal ellátták, de később a bortermelés visszaesett, és importra szorultak (Majdán 2008, Égető 2009: 323). A Kis- és Nagy-Küküllő vidékét, valamint a Szászföldet a történeti források néha egyenesen *Weinlandnak* nevezik. A Kis-Küküllő völgyét mint Erdély egyik legjobb bortermő területét Kővári László is említi (Kővári 1847: 101). A bortermelés jelentőségét az is mutatja, hogy míg az országban egy kapás szőlőre két-három veder bort számoltak, addig itt (Küküllőváron) ötszörös szorzót használtak (Kiss 2011: 55).

Noha ma Bonyhán a szőlőtermesztésnek csak marginális szerepe van, a 19. század végének a mezőgazdasági statisztikáiból, a levéltári forrásokból, a helynevekből, a vizitációs jegyzőkönyvekből és a helyi emlékezetből mégis tudni lehet, hogy a faluban jelentősebb volt a bortermelés. A 19. század végi felmérésekben szereplő 52 hold szőlő ugyan elmarad néhány szomszédos szász falu átlagától, de a nagy átlagot vizsgálva mégiscsak jelentősnek mondható: a manapság a helyi borászati hagyományok újrafeltalálásában élen járó Héderfáján ebben az időszakban 58 hold szőlőt regisztráltak. Tudunk arról, hogy a 18. században a Bethlen család megosztozott a kocsmároltatási jogon, tudjuk azt is, hogy a Gödrök nevű dűlőkben szőlőtermesztés folyt, a vizitációs jegyzőkönyvekben többször felbukkan a borászattal kapcsolatos utalás,

5 “Germans are seen as civilized, hard-working, intelligent, enterprising and trustful. This very favorable representation is confirmed by the case of the city of Sibiu... where a German ethnic... was elected as mayor.” (Culic et al. 2000: 263).

mint ahogy azt is tudjuk, hogy Bonyha jelentős összegű borfogyasztási adót fizetett (Szabó 2013a: 205). A szőlőtermesztéssel és különösen a grófi birtok szőlőtermesztő ágazatával kapcsolatosan a pikantériát sem nélkülöző emlékek maradtak fenn, miszerint a gróf gyakran a szőlőben kapáló menyecskék közül választotta ki ágyasát.

A Kis-Küküllő menti szőlőtermesztésben a 19. század végén jelentkező filoxéravész jelentős hanyatlást okozott. Erre a korabeli sajtó mellett⁶ olyan adatokból is következtetni lehet, hogy az 1895-ös adatfelvételű gazdacímterében a grófi birtok 45 hold szőlővel szerepel, ellenben az 1910-es felvétel szerint viszont már csak 10 hold szőlőjük volt (lásd Szabó 2013a: 70 és 72, korabeli gazdasági statisztikák alapján). A kollektív gazdaságban ennek ellenére jelentősnek mondható a szőlőtermesztés, azonban a visszaemlékezések szerint valamikor az 1970-es években a rossz kezelés miatt a szőlők kipusztultak és nagy területen azt követően már nem telepítették vissza a szőlőket senki. Ugyanakkor a szomszédos települések, például Héderfája határának délre néző oldalain ekkor fogtak masszív telepítésekbe, és a szocializmust bukását követő hanyatlás ellenére mégiscsak erre vezethető vissza a helyi borászati hagyományok materiális alapjainak a megteremtése.

TURIZMUS, ÖRÖKSÉGESÍTÉS, KONVERGENS ÉS DIVERGENS DISKURZUSOK

A turizmus ma több értelemben megkerülhetetlen jelenség: jelen van a mindennapi, valós életben, a fejlesztési politikákban és a tudományos diskurzusban is. Jelen van ugyanakkor globálisan és lokálisan is, és akár turistaként, akár fogadóként szinte mindenkit érint a világon. A 20. század közepétől a turizmus, és annak a különféle ágai (ökoturizmus, sportturizmus, egészség-turizmus stb.) az egyik leggyorsabban fejlődő iparágak voltak (vö. Nash 2007: 2). A turizmus ettől a kontextustól sem függetlenül szemlélhető úgy, mint a vidéket alakító egyik domináns gyakorlat és diskurzus (Köstlin 1996; Szabó 2012, 2013b). A kulturális örökség mint fogalom és az örökségesítés mint folyamat ugyan nem feltétlen velejárója a turizmusnak, de kapcsolatukra min-

6 A Kis-Küküllő c. hetilapot 1891 és 1931 között adták ki Dicsőszentmártonban.

denképp fel kell hívnunk a figyelmet (Erdősi 2000: 27). „A kulturális örökség a közösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készlete” (Sonkoly 2000: 46–47), szoros kapcsolatban áll az identitással és az emlékezettel.⁷ A turizmushoz hasonlóan a legkisebb közösségektől a globális szervezetek szintjéig jelen van, át- meg áthatja a kultúrával kapcsolatos szemléletünket.

A faluturizmus ma Romániában, és ezen belül Erdélyben gyakran használt terminus és elképzelés, amihez az elitek és a mindennapi emberek is nagy reményeket fűznek: a Bonyha környéki falvak vezetői is nem egy esetben látták a vidéki kitörésnek a lehetőségét, és olyan települések is faluturizmusban gondolkodtak, ahol teljesen nyilvánvaló módon nincsenek meg a faluturizmus működtetéséhez szükséges feltételek. Ennek ellenére a sokféle azzal lehet találkozni, hogy a helyi vezetés turisztikai programok beindításában gondolkodik, mivel számukra a ruralitás értékei önmagában hordozzák azt a vonzóerőt, ami aztán a turistákat is odacsalogathatja. Ez nyilván az Erdélyi ruralitáshoz kapcsolt differenciálatlan képekből eredeztethető: az erdélyi falu önmagában elegendő ahhoz, hogy a faluturizmus beinduljon, hisz az erdélyi falu mind a magyar, mind a román nemzeti diskurzusokban és az örökségesítés folyamatában kiemelt szerepet tölt be.

A faluturizmushoz kapcsolódó tervek és az örökségesítés elképzelései Bonyhán és környékén legtöbbször inkább csak elképzelések, és nem előzi meg őket megvalósíthatósági tanulmány. Úgy tűnik, hogy ebben az esetben is inkább egy divatos áramlatra történő csatlakozásról beszélhetünk, mintsem jól körvonalazott tervekről. Ezzel együtt Bonyhán a két fő attrakció, amire a helyi elitek – románok és magyarok – a turizmust építeni szeretnék, a szászok és a nemesség valamikori jelenléte, emlékezete. A környéken ezt még kiegészíti a borturizmus, de mivel Bonyha esetében ennek relevanciája kevés, arról érdemes és indokolt külön beszélni.

Noha a román és a magyar elitek között (különösen a szászok vonatkozásában) nagyfokú egyetértés van, hogy ez az a két elem, amire a turizmust építeni lehetne – hisz ezek az elemek ebből a szempontból fölülte voltak, és ekként vannak, a helyi etnikai és gazdasági mezőnek – nem valószínű, hogy ez a kettő elegendő lenne a turizmusszektor felvirágoztatásához, és az értelmezésekben is eltérések fedezhetők fel. A vidékiség tőkéje (*countryside capital*)

7 A meghatározás így folytatódik: „Ebben az értelemben az örökség valójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne.” (Sonkoly 2000: 47.)

ugyanis változatos elemekből áll, és az épített meg a kulturális elemek mellett a természeti értékeket is magában kellene foglalnia (Garrod et al. 2006: 118). Bonyha esetében a természeti oldal szinten teljes mértékben hiányzik (abban az értelemben legalábbis, hogy a helyi elitek nem nagyon tudják, hogy mit is lehetne megmutatni ennek keretében), a másik kettő pedig nem teljes, illetve másként is értelmezik őket.

Vannak ugyan szász épületek, de nincsenek szászok. A falvak általános képe nagymértékben megváltozott, és ezt még a helyiek is elismerik. Ráadásul a szász szellemi örökség csak az emlékezetben létezik, és ami még fontosabb: a vidék nem képezi részét a szász kulturális körútnak. A szász magánépületek állapota még viszonylag elfogadható, de a közösségi épületek – közösség hiányában – nagyon leromlott állapotban vannak. A szászokkal kapcsolatos emlékezetnek a mindennapiság szintjén, a helyi hatóságok, elitek diskurzusával párhuzamosan is sajátos formái termelődnek újra. A bonyhai emberek, amikor csak lehetőségük adódik erre, büszkeséggel említik, hogy falujuk valamikori neve Szászbonyha volt, és hogy a történeti hagyomány szerint Bonyhát szászok alapították. Ennek igazságtartalmától függetlenül a bonyhaiak legtöbbször büszkeséggel beszélnek valamikori, vélt vagy valós elődeikről, és a helyi vezetés képviselői – együtt a szomszédos falvak szász kultúrájával – ebben látják a helyi turizmus felvirágoztatását biztosítani tudó vonzóerők egyikét. Ehhez kapcsolódik az az általános kép, amely a szászok kiegyensúlyozott életmódjáról él mind a mai napig. A pozitív képekkel együtt vagy azok ellenére a tényleges kapcsolatok szászok és magyarok/románok között alig követhetők nyomon, és a még a falvakban élő idősebb szászokról is csak nagyon kevesen tudnak információval szolgálni.

A valamikori arisztokrata kultúrára szintén érvényes a kiemeltként történető számon tartás és ezzel együtt a sajátosan szerveződő emlékezet: a grófok bonyhai kastélya megvan, de a kastély környezete nagyon megváltozott. Bizonyos szempontból akár azt is lehetne mondani, hogy a kastély ma idegenül hat, hisz nem veszi körül park, nem vezet hozzá sétány stb. Ráadásul a hozzá kapcsolódó kultúra szintén csak az emlékezetben létezik. Noha az emlékezetben megőrzött történetek nagy része pozitív képet fest a grófi családról, a család ingóságainak nem teljesen tiszta körülmények között történő eltűnése, az épületeik egy részének elbontása mégiscsak létrehoznak olyan regisztereket, amelyek ennek a pozitív képnek a formálódását nehézkessé teszik. És ami még fontosabb: a magyarok egy erőteljes magyar etnikai mezőben helyeznék el, a románok pedig inkább egy egyetemes, de-etnicizált mezőben (hisz számukra a Bethlenek csak ebben az esetben vannak fölötté a helyi etnikai mezőnek).

A helyi elitek elképzelését ugyanakkor többé-kevésbé érvénytelenítette a református egyház egyik, viszonylag új döntése: a bonyhai kastélyt a Református Nőszövetség kapta meg, s noha első körben itt is lehetett hallani turizmussal kapcsolatos terveket, úgy tűnik, hogy az épület az idősgondozás valamilyen formájának ad majd helyet. Ugyanakkor a már eddig megszervezett találkozók, konferenciák mégiscsak megnyitották a turizmus fele vezető utat.

A konszenzus ellenére arra vonatkozóan nincsenek ötletek, hogy miként is lehetne ezeket az elemeket kulturális örökséggé formálni és bevezetni a turisztikai piacra. A magyarok között még az is kérdés, hogy a hagyomány szerint Árva Bethlen Katától hátramaradt kegytárgyakat be lehetne-e mutatni mint Árva Bethlen Kata tárgyait, hisz nincs rá történeti bizonyíték. Ezen a ponton, úgy tűnik, a helyiek külső segítséget várnak, ezért is lehet érvelni amellett, hogy a viselkedésük, és ahogy a jövőt elképzelik leginkább a fejlesztési ruralitás (*developmental rural*) és turisztikai ruralitás (*touristic rural*) kombinációjaként írható le: külső segítségre támaszkodnak, de így általában annak formálásában már nem tudnak részt venni, csak kiszolgálják a megfogalmazott elvárásokat. Ez illeszkedik abba az egyre inkább terjedő folyamatba, miszerint nem a termékek, a termelés eredménye, hanem a termelés folyamata és annak kontextusa, a termelési táj minden elemével együtt válik eladhatóvá: a vidéki emberek a mezőgazdasági termékeiket egyre nehezebben tudják eladni, vagy kisebb mértékben tudják eladni, így megpróbálják eladni a történelmüket, az életmódjukat, a környezetüket és ezeknek a képét.

KULTURÁLIS, TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI TŐKÉK A SZŐLÉSZETBEN, BORÁSZATBAN

A Kis-Küküllő mente rurális erőforrásai újrafogalmazásának vonatkozásában a szőlőnek és az ebből készült helyi boroknak a helyi magyar szőlősgazdák és különösen a szőlőtermesztésben érdekelt vagy ezzel valamilyen kapcsolatban levő magyar elitcsoportok kiemelt szerepet szánunk.⁸ A szőlőtermesztést és borkészítést ezekben a helyi önértelmezésekben mindenek előtt a történelmi hagyományokra és a természeti környezetre vezetik vissza. A korábban

8 Fontosnak tartom hangsúlyozni: itt jobbra a kisüzemi kereteket meg nem haladó borászatokról van szó. A nagyobb területen szőlőt termesztő és nagyobb tételben bort előállító, román vagy külföldi tulajdonban álló gazdaságok (Zsidvén, Felsőkapolnán) nem részesei ennek a hálózatnak.

már említett történelmi hagyományok mellett a szakirodalomban gyakran előforduló másik fontos állítás, hogy a Kis-Küküllő mente ökológiai és talajadottságai – és bizonyos mértékben még klimatikus viszonyai is – kiválóan alkalmasak a szőlőtermesztésre és borkészítésre (Peti B. 2006). Ez pedig két olyan erős érv, ami a bor márkásításában világszerte fontos szerepet játszik: a történelmi hagyomány és a természeti feltételek a kultúrának mintegy a megváltoztathatatlan, társadalmilag nem befolyásolható szegmensét képezik (vö. Bakics 2004, Ulin 1995).

Ebben az értelmezésben mind a történelmi múlt, mint a természeti környezet adottságként tételeződnek, és mint ilyenek: megkérdőjelezhetetlenek, ami a helyi szőlőtermesztési és borkészítési ágazatnak különlegesen kiemelt helyzetet, stabilitást kölcsönöz. Ehhez még hozzájárul az, hogy a szőlőtermesztés és borkészítés (illetve ezen belül bizonyos fajta borok előállítása és bizonyos bornyerési technológiák alkalmazása) több történelmi korszakban és különféle helyzetekben etnikai jelölőként is funkcionál: túl azon, hogy a magyar néprajz borászati szakirodalma megkülönböztet nyugati és balkáni típusú szőlőtermesztést és bornyerést (Égető 1993: 13, Vincze 1971), ezen belül egyes fajtákat és eljárásokat etnikumokhoz is kötünk. Kiemelkednek ebben a kontextusban a német szőlőtermesztés sajátosságai, valamint a déli, szerbek felől érkező hatások (Andrásfalvy 1957, Csoma 1991, Égető 1993). A németek, szászok hatásával pedig a vizsgált régióban is számolni kell, mert ugyan a magyarok úgy tartják, hogy ők a környék borászai, azért azt is kiemelik, hogy az elsők ebben a tekintetben a szászok voltak.

A borászat esetében tehát egyrészt a történelemben ágyazott, másrészt a kedvező természeti adottságokkal összekötött és végül harmadrészt etnikailag is azonosítható ágazatról beszélhetünk. E három tényezőnek az összekötése pedig azért fontos, mert a társadalmi konstrukciót köti össze a társadalmi konstrukciótól teljesen függetlennek tételezett természeti adottságokkal, ezzel a társadalmi konstrukciókat (történelem, etnikum) is adottságként tünteti fel, amivel egyszerre legitimál és delegitimál. Bonyha esetében többször hallottam például, hogy azért nincs szőlő, mert nem kedvezőek a természeti feltételek, nincsenek délre néző domboldalak, holott a kutatás során kiderült, hogy igenis voltak szőlők és nem is kis mennyiségben.

A szőlőtermesztés kulturális meghatározottságát egyébként az is nagyon jól mutatja – és egyben az ökológiai antropológia determinisztikus tétéleit (vö. Sárkány 2000) cáfolja –, hogy a valamikori szász falvakból a szász lakosság eltűnését követően a szőlősők is eltűntek (holott a 19. század végi statisztikák szerint a vidéken ezekben volt a legjelentősebb a szőlőtermesztés),

a szőlőültetvényekről ma már csak az itt-ott kibukkanó teraszosítás nyomai, és a faluhoz közel eső, délre néző domboldalakon felnőtt fiatal erdők árulkodnak, amelyekből teljesen természetellenes módon diófák kandikálnak ki. A beköltöző lakosság egyszerűen nem volt képes átvenni a szász lakosság kulturális mintáit, és hiába volt a terület kiválóan alkalmas a bortermelésre, a valamikori ágazatnak ma már csak a fentebb felsorolt természeti elemek, illetve a magyar gazdák emlékezete őrzik a nyomait. Ugyancsak a természeti környezet relatív voltát húzza alá az is, hogy a vidéken újonnan alapított borgazdaságban olyan területen természetnek vörösbort – amiről amúgy a helyi gazdák mindig azt gondolták, hogy az előállításához szükséges szőlő termesztésére alkalmatlanok a területeik –, amelyet hagyományosan huzatos, hideg, a szőlőtermesztésre kevésbé alkalmas területként tartanak számon. A szőlőtermesztés tehát a természeti, kulturális és etnikai értékeknek egy olyan tényleges és szimbolikus küzdőtere, amelyen belül az etnikai hovatartozás, az elitekhez való tartozás, az átmenet sikeres újraértékelése, a hagyományápolás és -teremtés fogalmazhatók újra.

A borászat szimbolikus újrafogalmazásának a kezdeteit – természetesen a történelmi hagyományokon és az ökológiai adottságokon túl – a kollektív gazdaságok idejében és a valamikori, pozícióit többé-kevésbé sikeresen újratermelő magyar agrárelit köreiben, illetve a magyar–magyar kapcsolatokban kereshetjük. A továbbiakban ezért a szőlőtermesztést és borkészítést alapul véve ennek az ágazatnak néhány szervezeti jellemzőjére fogok kitérni.⁹ A turizmus és az örökségesítés kontextusában fontos kitérni a borászati társaságra, a borversenyekre, a borlovagrendekre és a bor útja projektekre, mint külön-külön is elemezhető, de egymással összefonódó jelenségekre.

A törekvéseknek az egyik fontos helyszíne Héderfája: noha a héderfájaiak a mai, a vidék viszonylatában kiemelkedőnek mondható szőlőtermesztésüket előszeretettel vetítik vissza egy távolabbi múltba, úgy tűnik, 19. század végi statisztikák sem a szász, sem néhány más magyar faluval való összehasonlításban nem igazolják vissza ezt a vélekedést. A héderfáji borászati ágazat felfutása minden bizonnyal a szocializmusban – több kollektív gazdaság összefogásaként – megvalósult projekt keretében is indult meg, legalábbis a korábbi szőlészeti hagyományokhoz ez is hozzájárulhatott. A kollektív gazdaság időszaka tehát ebben az értelemben is megkerülhetetlen: több faluban is hatalmas arányú telepítések kezdődtek, borászati kombinát jött létre, ami nem csak az infrastruktúra megteremtése szempontjából volt fontos, hanem azért

9 A művelési rend, alkalmazott technológia, termesztett fajok vonatkozásában lásd Peti B. 2006 és Peti L. 2006.

is, mert idevonzott, kitermelt a szőlőtermesztésben is otthonosan mozgó vagy az iránt érdeklődő agrárelitet.

Ez a második tényező talán még fontosabb is, hisz az infrastruktúra a rendszerváltást követően gyors romlásnak indult, a szőlőket több helyen ki-dobták, a huzalokat, a drótokat ellopták vagy maguk a gazdák adták el. Azonban az agrárelit pozíciómentése ennél erősebbnek bizonyult, és kiegészült egy erőteljes etnikai beágyazottsággal is. És miközben a szőlők állapota romlott, a szőlősök területe pedig csökkent, aközben a szőlősgazdák vagy a borászatban érdekelt gazdák egy része szőlészeti társaságba tömörült, borversenye-
ket szervezett, a bor útját mint turisztikai erőforrást kezdte tervezni, és végül borlovagrendeket alapított.

Amint a testvér-falu-kapcsolatok (Peti L. 2005), akként a borversenye-
k egyre inkább a magyar–magyar viszonyok újrafogalmazásának biztosítottak terepet. Ezen felül szakmai támogatást, a zsűrizésben segítséget is egyre inkább a magyarországi partnerektől kaptak, ahol egyébként a borászat és a kö-
réje épülő gazdasági-szimbolikus kultúra sokkal előrébb állt, mint a Kis-Küküllő mentén. Így szinte természetes volt, hogy a helyi borászok eljussanak a Magyarországon nyugati mintára (vö. Mőd–Simon 2008, Terts 2008) már régebb működtetett, de elsősorban nem gazdasági, hanem szimbolikus-kultu-
rális jelentőségű (vö. Mőd–Simon 2008) borlovagrendek elindításának az öt-
letéhez, amihez megint Magyarországról kapták a segítséget. A kétezres évek közepétől két borlovagrend is alakult a Kis-Küküllő mentén: az egyik a di-
csőszentmártoni székhelyű Szent Márton Borlovagrend (amely így hagyomá-
nyosan Márton napja körül is szervez lovagrendi felvonulást és borversenyt), a másik pedig a valamivel később alakult, balavásári székhelyű Kis-Küküllő
– Tárnave – Kokeltal borlovagrend (alapítási év: 2008, illetve 2009). Ezek ér-
telemszerűen megmaradtak egy magyar integrációs mezőben, a román mező fele vajmi keveset nyitottak.

A bor és a szőlőtermesztés, bortermelés ezen a szinten tehát a Kis-Küküllő mentén megmaradt egy magyar etnikai mezőbe ágyazott tevékenység-
nek. Az alapítók etnikai hovatartozásán, az ebben a szegmensben kialakított magyarországi kapcsolatokon túl ezt az is aláhúzza, hogy a borversenye-
ket a szervezők és a résztvevők etnikai eseménynek látják, és akként is szervezik meg. A borversenye-
k a környékbeli magyar boros gazdákat gyűjtik össze, az előadók magyarok, az előadások magyarul zajlanak, a különféle Maros megyei
mezőgazdasági intézményeiből a magyar alkalmazottak jelennek meg, néha magyar politikusok teszik a tiszteletüket. És legfőképp: a borverseny egyik
fénypontjának tekintett mulatságot – amiért, úgy tűnik, valójában összegyűl-

nek – a csávási cigányzenekarral a középpontjában határozott magyaros hangulat jellemzi. A különböző etnikumok és identitások határát a zenei világban könnyedén átlépő – hisz egyaránt tudnak cigány, magyar, román népzenei játszani – csávási zenekart ez az alkalom magyar zenekarként értelmezi, különösen azért, mert az eseményen általában szép számmal vesznek részt csávási (paraszt)borászok, akik sajátos, a patrónus–kliens kapcsolatokra emlékeztető viszonyt tartanak fenn a zenészekkel, így azok a csávási magyar gazdák elvárásainak megfelelően viselkednek (vö. Peti B. 2006).

A borszövetség, a borverseny és a borlovagrend – különféle módokon és helyszíneken, különféle szereplők bevonásával – a helyi magyarság szimbolikus, etnikai és politikai játéktérének a kijelöléseként funkcionál. Lehetőséget biztosít egy homogénnek tűnő etnikai mező létrehozására, az önmagukról való beszélésre és a legitim pozíciók újraosztására, és ennek az etnikai mezőnek és a helynek a magyar etnikai térhez való kapcsolására. A bor ebben az értelemben is egy nagyon erős etnikai jelölő. Lehetőséget biztosít ugyanakkor a politikai osztályhoz való kapcsolódások megteremtésére és a társadalmi kategóriák határainak a megalkotására. A bor egy társadalmi-politikai jelölő is. A vezetőség, a borversenyek szervezői, a külföldiek (magyarországiak) vendéglátói és kalauzolói, a rendezvényekre látogató politikusokat maguk mellé ültetők a legitim pozíciókkal rendelkező (azokat átmentő) agrárelit tagjai. A borversenyeken időről-időre fontos magyar politikusok jelennek meg. A Szent Márton borlovagrend elindításában meghatározó szerepe volt egy helyi magyar politikusnak. Lovaggá ütöttek egy marosvásárhelyi agysebész főorvost. Lovaggá ütötték Maros megye egyik magyar vállalkozóját, akinek családja a szocializmus előtti idők polgári hagyományait is közvetíti.

A domináns önértelmezés szerint a borászkodás magyar tevékenység. Ugyanakkor nem egyszerűen csak magyar tevékenység, hanem valamiféleképp a magyar elitnek a tevékenysége. Ezeknek a borászoknak az intézményi keretek kevésbé jelentenek plusz gazdasági erőforrást. De ezt a kérdést a nagyobb tételben termelők esetén is fel lehet tenni: boraival a legtöbb termelő az önellátó viselkedés mellett a részleges integráción keresztül egy helyi piacba ágyazódik, ahol a kapcsolatok már viszonylag jól kialakultak. Boraikat nem palackozzák, nem árúsítják külső piacon. Ezért is kelthet zavart a borversenyeken, amikor néha egy-egy borászati vállalat is nevezi a borait és netán aranyérmet is nyer: ezt a versenyzők, többségükben a piaccal csak érintőleges viszonyban levő borászok tisztességtelennek érzik, hisz olyan infrastruktúrát és tudást megkapcsolatokat látnak mögé, amelynek ők nincsenek birtokában. A helyi piacon ezeknek a szimbolikus küzdelmeknek kevés gazdasági felhaj-

tőereje van: a pincékbe kiakasztott aranyérmes, ezüstermes plakátokat csak akkor látja meg a potenciális vásárló, ha már bent van a pincében.

A szimbolikus játéktérben felhalmozódó tőkék kevéssé tudnak gazdasági tőkévé konvertálódni, mert nem is lépnek be egy külső piacba, és ezeket a belső tőkéket sem tudják átvinni egy külső közegbe. Ez egy magyar integrációs mező és ekként a játéktér határai is egybeesnek egy szűkebb vagy tágabb magyar közösség hatáiraival. A szimbolikus jelentéseknek nagyobb szerepük van benne, mint a gazdaságiaknak: ha dominánsan gazdasági jelentések kapcsolódnának ehhez az ágazathoz, akkor kevésbé engedhetnék meg maguknak, hogy ebben az etnikai mezőben maradjanak meg. De mivel nem is integrálódnak a piacba, ezeket a magyar köröket nem kell átlépniük. A helyi gazdák boraikkal részlegesen integrálódnak egy jobbára helyi piacba, amelyen belül nincs is szükség ezeknek a legitimációs eszközöknek a fenntartására.

A borászat némely esetben még a magyar nemesi hagyományokat is inkorporálja, ezzel is erősítve az ágazat magyar jellegét: a sövényfalvi udvarház, a héderfáji udvarház, a kelementelki kúria¹⁰ már részei ennek a hálózatnak vagy a tulajdonosoknak szándékában áll bekapcsolni ezeket a hálózatokba, illetve általában a vidék borturizmusába. Azonban úgy tűnik, ezek már nem fognak teljesen integrálódni ebbe a szimbolikus határok által kijelölt játéktérbe, mégis fontosak lehetnek, mert a vidék borászatára irányíthatják a figyelmet – és ez volt az eredeti szándéka a szőlészeti társaságnak. Egy-két szórványos kivételtől eltekintve ez a részleges, helyi integráció jellemzi a gazdákat, és úgy tűnik, ezek az intézményi formák nem sokat segítettek ezen, megmaradt az egésznek a szimbolikus, játékszerű jellege.

A magyar szervezeti keretek korlátozottságát mutatja, hogy a helyi borászkodás felfuttatásával kapcsolatos legnagyobb és legígéretesebb projekt, a bor útja elképzelés megvalósításába a helyi gazdák – egy-két szórványos kivételtől eltekintve – nem tudtak bekapcsolódni, nem tudtak ebben aktív befolyásoló szerepet játszani. Jelenleg a bor útja helyi szakaszának az alsó állomása Vámosgálfalva, a felső állomása a Kelementelke: a két falu között, noha igen sok borász tevékenykedik, nincs több olyan pont, ahol az ide látogatókat meg lehetne kínálni.

10 Ezeket az udvarházakat a régi tulajdonosok leszármazottai visszakapták. Kelementelkén már működik egy borház, sövényfalván O. F., a Szent Márton Borlovagrend tagja kezdeményezte egy borház elindítását, héderfáján B. S. és fia, B. Cs. már tartanak is borokat, versenyekre neveznek, és turista csoportokat is fogadnak. Ők ketten visszatelepülők, budapesti kapcsolataikat és tőkéiket is felhasználják a vállalkozás elindításában.

A turizmus és a turista a ruralitás átfogalmazásának manapság igen fontos – legtöbbször sajnos csak diszkurzív – elemei, ezek a helyi diskurzusokba is bevonultak,¹¹ ugyanakkor nem tudatosodik, hogy például a minőségi borok és a borkultúra nagyobb fokú beágyazottsága mellett a magyarországi borturizmusban a pincesorok és ezek látványa, valamint a kiegészítő (kulturális) szolgáltatások is jelentik a turisztikai felhajtóerőt (Mód 2008). A Kis-Küküllő mentén pincerendszer nincsen, a házak alatti pincéket nem turisztikai célokkal alakították ki, szálláshelyek sincsenek, és a magyar nemesi hagyományra is csak azok a kivételezettek tudnak rácsatlakozni, akik udvarházakban működtetik a borházukat. Mindezek miatt tartható az a feltételezés, hogy ugyan a szakmaiság és a gazdasági célok adják a kiindulópontját a bor körülötti intézményrendszernek, de a tényleges hozadéka inkább az, hogy egyrészt valóban segített a borok minőségének a javításában, másrészt elkülönít egy magyar közeget, és ezen belül létrehoz egy elitet, egy gazdasági és tudásalapú osztályt, amit aztán összekapcsol egy tágabb magyar nemzeti közeggel. Nem a román bortermelés és nem a román borpiac a vonatkoztatási pont, hanem egyrészt egy helyileg beágyazott, kapcsolatokon alapuló informális piac, másrészt az abszolút példának tekintett, de ezzel együtt virtuális magyar borkultúra.

MARGINALITÁS ÉS ÖRÖKSÉGESÍTÉS: SIKERES ÉS SIKERTELEN PÉLDÁK

A Kis-Küküllő mente eddig felsorolt jellegzetességei mellett ki kell emelnünk azt is, hogy a térség hagyományosan multietnikus: a románok, a magyarok mellett történeti értelemben jelentős szász közösségekről is beszélni lehet, valamint recens értelemben utalnunk kell arra is, hogy ma a falvak egy részében kisebb-nagyobb lélekszámú roma közösségeket is lehet találni. S noha tudjuk, hogy miközben a nem roma közösségekben a roma mint társadalmi elem széles körű elutasítással találkozik, viszont a roma mint kulturális elem (főként a roma népzene és a zenészek) viszonylagos elfogadottságnak örvend,

11 „Megalakult a megyében a „Borút”, melynek tagjai borturizmussal foglalkoznak. A borturizmus keretében valutáért a bort a helybeli pincékben lehet értékesíteni. Ez, valamint az értékesítő pinceegyletek megalakítása lehet a szőlész kistermelők felemelkedésének legkézenfekvőbb lehetősége.” (Csávossy 2008)

a helyi roma kultúra örökségesítési folyamatba való beemelésével igen ritkán lehet találkozni. Az egy sajátos kivétel a szászcsávási banda példája, de talán ebben az esetben is megkockáztatható, hogy nem elsősorban a helyi aktorok tevékenységének, hanem inkább a táncházmozgalomhoz köthető szereplők megjelenésének az eredménye az, hogy a zenekar mára ennyire ismertté vált.

Bonyha esetében azt látni például, hogy miközben a legutóbbi népszámlálás adatai alapján a falu lakosságának relatív többségét a romák alkotják (42% roma, 31% magyar, 27% román), aközben a helyi hatalmi szférában és a politikai pozíciók elosztásában vagy teljesen marginalizáltak, vagy a politikai patronázs keretében alárendeltként/közvetítőként vesznek részt benne. Nem meglepő tehát, hogy az örökségesítés diskurzusában a romákat teljesen nemlétezőként kezelik. Egy 2014-es, a helyi roma kultúra sajátosságaira is rákérdező felmérés¹² ráadásul arra is fényt derített, hogy mind a roma, mind a nem roma elit hajlamos a romák kultúráját az akkulturálódás terminusaiban elbeszélni, és úgy láttatni ezt a közösséget, mint amely a valamikori foglalkozását (téglavetés és zenélés) már teljes mértékben maga mögött hagyta, akárcsak a sajátos kulturális vonásait, vagyis a zenét és a táncokat is. Ráadásul ehhez az etnikai csoporthoz nem lehet kötni olyan látványos tárgyi elemeket (például történeti kontextust is idéző épületeket), amelyeket a helyi domináns örökségdiskurzusok hajlamosak örökségnek láttatni.

A bonyhai vásár egy olyan következő helyi elem, amely akár az örökségesítés keretében is újragondolható lenne, akár abból a szempontból is, hogy a térség multiethnikus jellegét sajátosan jeleníti meg. S miközben tudjuk, hogy a hagyományos vásárok nem egyszerűen a gazdasági cserének a helyszínei, hanem a kulturális hatások találkozási pontjai is, az örökségesítés helyi elképzeléseit uraló minták következtében ez a jelenség sem válik potenciálisan örökségként értelmezhetővé. Ez azért is említésre méltó, mert néhány sikeres példa is van a környéken arra, hogy az egyébként nem különösen látványos helyi elemeket helybéli vállalkozások a turizmus és a látens örökségesítés ötvözetének a jegyében gondolták újra, „állították ki” és tették eladhatóvá. Egy vámosgálfalvi, visszatelepedett szász testvérpár által működtetett vendéglő és szálláshely a helyi szász hagyományokat, a nemesi kultúrát és a borászatot ötvözi, miközben a programkínálatukban szekeres esztenalátogatás, sajtkóstolás és a ruralitás egyén elemei szerepelnek. Egy másik, Kundon működtetett

12 A 12 erdélyi településen zajló felmérést a kolozsvári székhelyű Etnikai Diverzitás Forrásközpont kezdeményezte és koordinálta Kiss Tamás szociológus vezetésével. Ennek keretében Bonyhán 23 interjút rögzítettem a roma és a nem roma elit tagjaival, valamint mindennapi emberekkel, illetve három helybéli kérdezőbiztos részvételével háztartásvizsgálatot is folytattunk.

turisztikai vállalkozás (szintén: vendéglő és szálláshelyek hálózata) szintén a szász hagyományokat kínálja fel, emellett lovaglással, szekerezéssel, szarvasgomba-vadászattal és végül szintén esztenalátogatással, vagyis újfent a ruralitáshoz kapcsolt értékekkel csalogatja a látogatókat. Nem mellékes talán az, hogy ezek a vállalkozások bizonyos értelemben szintén marginálisak: túl azon, hogy a helyiek viszonylag keveset tudnak a tulajdonosokról és a vállalkozásairól, ezek a vállalkozások, illetve a működtetőik – az értelemszerűen szükségesen túl – kevés kapcsolatot is tartanak fenn a helyi világokkal.

ÖSSZEGZÉS

A vidékiség és a turizmus ma Romániában és Erdélyben szinte értelemszerűen kapcsolódik össze. A román sajtó egyik visszatérő fordulata, hogy az igazi Romániát vidéken találja meg a turista. Románia hivatalos turisztikai arculatának fontos eleme a vidékiség, a román falu és a hozzá kapcsolt értékek. Mondhatni, a vidékiség és a turizmus egy pozitív, már-már felfokozott hangulatú diszkurzív térben találkoznak és válnak egymás szinonimáivá. A kutató tehát nem ütközhet meg azon, hogy szinte minden falu elitje – de sokszor még az egyszerű emberek is – a fejlesztés, továbblépés lehetőségeként turizmusról beszél, álmodik, tervez. Ennek velejárójaként pedig keresi azokat az elemeket, amelyek ebben a turizmusdiskurzusban megtalálnák a helyüket.

Bonyhán és környékén három ilyen domináns elem uralja ezt a diskurzust. Érdeemes megjegyezni ugyanakkor, hogy ezek kiválasztása és kezelése igencsak sematikus és talán rendszertelen is. Ezekben az elképzelésekben a helyi kultúra egészét, hanem annak csak hátramaradt, látható, materializálódott elemét, az épületeket látják. Ez egyaránt igaz a valamikori magyar arisztokrácia hagyatékára és a szászok épületeire is. Kevés az ötlet arra – ha egyáltalán van –, hogy mivel és miként lehetne feltölteni ezeket az épületeket, mivel az elképzelések csak felületesen veszik figyelembe a szellemi kulturális örökséget. Ennek egyik okát abban látjuk, hogy a szellemi kulturális örökség ezekben a kontextusokban és gyakorlatokban nem jár együtt a márkásíthatósággal, másrészt ez nem is annyira jelenvaló. Ezek az elképzelések inkább a létező adottságokra építenek, mintsem a helyi emberek inventivitására, arra a képességükre, hogy feltalálják magukat és kitalálják azokat a tartalmakat, amelyekkel hiteles módon lehetne a környékre vonzani a turistákat. A pél-

dákból ugyanakkor az is látható, hogy miközben a helyi hatóságok, az elitek beszélnek róla, de közben – talán az anyagi erőforrások és a szellemi tőkék hiányában – tényleges előrelépés alig történik ezekben a vonatkozásokban, aközben a magánszféra sokkal innovatívabban és rugalmasabban alkotja újra és találja ki a környezetét, és teszi azt végső soron örökséggé és eladhatóvá a turizmus keretében.

Hangsúlyoznám, hogy ezekre a turizmust és örökségesítést övező, alakító diskurzusokra jellemző, hogy a táji-történeti, földrajzi határok nagyon képlékenyként tűnnek fel bennük: a Bethlen-kastély teljesen nyilvánvaló módon csak Bonyhához köthető, ez tehát egy világosan körülrajzolható, a helyiek által is érzékelt lokalitást jelöl ki. Ellenben a szászok esetében – túl a szászok szájhagyományban létező bonyhai jelenlétén – az a terület, amely a turizmusdiskurzusok alaphát képezi, jóval tágabbá válik, gyakorlatilag kiterjesztik délre, a mellékvölgyekben található szász falvak irányába. Ugyanez a borturizmus esetén pedig kelet-nyugat irányú kiterjesztést hoz magával, hisz ezekben a falvakban volt és van a szőlőtermesztésnek és bornyerésnek máig is továbbhagyományozott kultúrája. Ez jól mutatja azt a konfúziót, ami végső soron ehhez a divatos, de kevés tényleges tartalommal és élhető elképzeléssel rendelkező diskurzust jellemzi. Holott a három bemutatott elem azért is jó alapja lehetne a helyi kultúra újrafeltalálásának, a hely, a lokalitás megjelenítésének, mert ezek az elemek egymást több ponton is metszik. Szórványos még ugyan, de jelenleg több nemesi udvarházban is borház működik. A borászatnak erőteljes szász hagyományai vannak a környéken. Ennek legjobb példája a már említett vámosgálfalvi, egy szász testvérpár által a Petrichevich-Horváth udvarházban működtetett borház. Ezt a lehetőséget viszont a helyiek nem formálják tudatos stratégiává, csak utalások szintjén jelenik meg, így a három elem még mindig nem egymást erősítve, hanem külön-külön válik egy eléggé képlékeny turisztikai diskurzus részévé.

Mindent összevetve azt látni, hogy az örökségesítés és a turizmus körül kialakult diskurzusok is abba a szubaltern ruralitást újratermelő kapcsolatrendszerbe illeszkednek, amelynek keretében a poszt szocialista falu a város-vidék ellentét/kontinuum kontextusában keresi úgy a helyét, hogy a diskurzusformálás lehetőségét átengedi a központoknak (vö. Szabó 2013b).

SZAKIRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1957 A vörösbor Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. *Néprajzi Értesítő* XXXIX. 44–69.

BAKICS János

- 2004 A villányi bor márkásítása. Egy térség borászati hagyományának átalakulása az átmenet éveiben. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Teleki László Alapítvány – PTE–BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest–Pécs, 221–254.

BAKÓ Boglárka

- 1998 Az érdekességeket kereső turisták és a turistákat kereső érdekességek. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 129–141.

BENEDEK János

- 1998 Turizmus és helyi társadalom. A faluturizmus esélyei a Székelyföldön egy konkrét példa tükrében. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 103–110.

BICSOK Zoltán – ORBÁN Zsolt

- 2011 „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben. Guttenberg Kiadó, Csíkszereda.

BORBÉLY Éva

- 2000 Ünnepek, népszokások - turizmus? Egy szokások szerveződése/szervezése 1990 után. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum, Budapest–Pécs, 153–166.

BOSCOBOINIK, Andrea – Horakova, Hana (eds.)

- 2012 *From production to consumption. Transformation of rural communities*. Lit Verlag, Münster–Zürich, 63–78.

CSÁVOSSY György

- 2008 Az erdélyi szőlő- és borgazdaság az idő tükrében. *Korunk* XI. (9) 55–61.

CSERI Miklós – FEJŐS Zoltán – SZARVAS Zsuzsa (eds.)

- 2004 *Touristic construction and consumption of culture(s)*. Hungarian Ethnographical Society – Museum of Ethnography – Hungarian Open Air Museum, Budapest–Szentendre.

CSOMA Zsigmond

- 1991 Etnikai és mentalitásbeli sajátosságok a dunántúli németek szőlő- és bortermelésében a XVII–XX. században. Gazdasági integráció egy művelési ágon belül. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 277–287.

CULIC, Irina – HORVÁTH, István – RAȚ, Cristina

- 2000 The model of Romanian interethnic relations as reflected in the Ethnobarometer. In: Nastasă, Lucian – Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in Postcommunist Romania*. Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj-Napoca, 253–349.

DANIEL, Rita

- 2009 Jönnek elegenden... Tamásiért es, másért es. A farkaslaki turizmus működése. *Acta Siculica*. 85–96.

ÉGETŐ Melinda

- 1993 *Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 2009 Szőlő-, gyümölcs- és kertkultúra. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 321–330.

EGYED Ákos

- 1994 Parasztok és nemesek Erdély társadalmában a polgári átalakulás küszöbén. *Néprajzi Látóhatár* III. (3–4) 1–9.

ERDŐSI Péter

- 2000 A kulturális örökség meghatározásának kísérletei. Magyarországon. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* 11. (4) 26–44.
- 2009 Kulturális örökség és múzeumi praxis – egy történész szemével. *Tabula* 12. (2) 211–220.

ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor

- 2004 *A kulturális örökség*. L'Harmattan, Budapest.

FEJŐS Zoltán

- 2003 A népi kultúra mint örökség. In: *Tárgyfordítások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 175–197.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

- 1998 *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

FEJŐS Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.)

- 2000 *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum, Budapest–Pécs.

- GARROD, Brian –WORNELL, Roz –YOUELL, Ray
2006 Re-conceptualising Rural Resources as Countryside Capital: the Case of Rural Tourism. *Journal of Rural Studies* 22. 117–128.
- HAJDÚ Farkas-Zoltán
1994 Az „etnológiai csoda” vége. In: Uő. (szerk.): *Telepes népség. Erdélyi százsz olvasókönyv*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 7–13.
- KESZEG Vilmos (ed.)
2014 *Who owns the tradition? The acts of the symposium ‘Who owns the tradition? What is its purpose? Tradition between culture, user and contractor*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 184–194.
- KISS Réka
2011 *Egyház és közösség a kora újkorban a Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOVAČ, Senka – MILENKOVIĆ, Miloš
2014 *Les traditions en Europe: modification, invention et instrumentalisation des traditions. Problemes d’ethnologie et d’anthropologie*. (eMonographies, 7.) Faculté de philosophie de Belgrade, Département d’ethnologie et d’anthropologie – Musée en plein air Le Village d’autrefois Sirogoïno, Belgrade – Sirogoïno.
- KÖSTLIN, Konrad
1996 Utazás, régiók, modernség. *Café Babel* 4. 117–127.
- KŐVÁRI László
1847 *Erdélyország statistikája*. Tilsch János nyomdája, Kolozsvár.
1866 *Erdély építészeti emlékei*. Kiadja Stein J. Muz. Egl. Könyvtáros, Kolozsvár.
- LUKINICH Imre
1927 *A bethleni gróf Bethlen család története*. Athenaeum R. T. kiadása, Budapest.
- MAJDÁN János
2008 A szőlőket tönkretévő filoxéra és annak hatása a Kárpát-medencében. *Korunk* XI. (9) 34–39.
- MÓD László
2008 „A borrendektől a művelt alkoholistaig.” Napjaink szőlő- és borkultúrájának értelmezési lehetőségei néprajzi/antropológiai szempontból. *Korunk* XI. (9) 43–48.

MÓD László – SIMON András

- 2008 Megalkotott hagyományok és rítusok a magyarországi borrendek ünnepeiben. *Korunk* XI. (9) 13–18.

NASH, Dennison

- 2007 Prologue In: Uő (ed.): *The study of tourism. Anthropological and sociological beginnings*. Elsevier, Amsterdam, 1–20.

PANÁ, Virgil – POPA, Eugenia

- 1996 Bahnea. File de monografie. In: Golea, Nicolae: *O viață închinată unui sat. Amintiri*. Editura Transilvania, Târgu Mureș, 19–29.

PÉTERFY László

- 2000 *Bonyha és egyháza*. A szerző saját kiadása, Székelyudvarhely.

PETI Botond

- 2006 Szőlőtermesztés és borkultúra Csáváson In: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kolozsvár, 242–267

PETI Lehel

- 2005 A testvérfalu-kapcsolatok mint a falusi turizmus és az identitásépítés színterei. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–27.

- 2006 Rendszerváltozás utáni agrárszerkezeti és társadalmi változások Héderfáján. In: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kolozsvár, 17–61.

POZSONY Ferenc

- 1998 Turizmus és népszokások. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 125–129.

SÁRKÁNY Mihály

- 2000 Kulturális ökológia – távlatok és korlátok In: Uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 31–43.

SONKOLY Gábor

- 2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio*. (4) 45–66.
- 2009 Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* 12. (2) 199–209.

SZABÓ Á. Töhötöm

- 2012 Where Are the Tourists? Shifting Production, Changing Localities in a Szekler Village In: A. Boscoboinik – H. Horakova (eds.). *From production to consumption. Transformation of rural communities*. Lit Verlag, Münster–Zürich 63–78.
- 2013a *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- 2013b Does the Countryside Still Feed the Country? Producing and Reproducing the Rural in Transylvania. In: Luís Silva – Elisabete Figueiredo (eds.) *Shaping Rural Areas in Europe: Perceptions and Outcomes on the Present and the Future. GeoJournal Library 107*. 165–180.
- 2015a A Dairy Cooperative in the Making: History, Ethnicity and Local Culture in an Economic Enterprise. *Transylvanian Society* 13. (3) 47–65.
- 2015b A traumától a kulturális örökségig: (emlékezet)politikák és a szász-ság lokális konstrukciói. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 959–969.

SZABÓ M. Attila

- 2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnevéntára*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

TERTS András

- 2008 A magyarországi borrendek. *Korunk* XI. (9) 49–53.

ULIN, Robert C.

- 1998 Hagyományalkotás és reprezentáció mint kulturális tőke. A dél-nyugat-francia borászat története. *Replika*. (29) 185–197.

VINCZE István

- 1971 Történeti-néprajzi összehasonlító vizsgálatok a kelet-európai szőlőkultúra körében. Módszertani megfontolások, kutatási eredmények. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* V–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 310–314.